

Prof. dr hab. Roman Leppert
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy

RECENZJA

rozprawy doktorskiej autorstwa Adrianny Oliwii Brzezińskiej
zatytułowanej:

Znaczenie wegetarianizmu dla rozwoju w okresie adolescencji i wylaniającej się dorosłości.

Perspektywa osób stosujących diety wegetariańskie

napisanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Barbary Jankowiak

Poznań 2025, ss. 343

przygotowana na zlecenie Przewodniczącego Rady Naukowej Dyscypliny Pedagogika
Prof. AUAM dra hab. Waldemara Segieta z dnia 06.10.2025 r.

Nie ukrywam, że przystąpiłem do lektury przedłożonej mi do oceny rozprawy doktorskiej autorstwa Mgr Adrianny O. Brzezińskiej z zainteresowaniem i poznawczą ciekawością, której źródła tkwią z jednej strony w moim osobistym doświadczeniu (12 lat temu podjąłem decyzję o tym, że będę wegetarianinem ze względów etycznych), z drugiej natomiast w mojej dotychczasowej praktyce dydaktycznej. Ta ostatnia związana jest z prowadzonymi zajęciami z przedmiotu „Wprowadzenie do pedagogiki”, realizowanego na początku studiów pedagogicznych. Jednym z wykorzystywanych w ramach tych zajęć konstruktów jest dziesięciościan (zwany też dekaedrem) edukacji, zaproponowany wiele lat temu przez Profesora Zbigniewa Kwiecińskiego. Wśród wyróżnianych w tym konstrukcie procesów edukacyjnych znajduje się m.in. proces hominizacji, związany z stawaniem się człowiekiem w wymiarze gatunkowym. Immanentne dla tego procesu jest kształtowanie i kanalizacja potrzeb pierwotnych, do których bez wątpienia należy potrzeba jedzenia, mówiąc dokładniej dostarczania organizmowi kalorii i składników niezbędnych do jego prawidłowego funkcjonowania. Gdy otrzymałem ocenianą dysertację pomyślałem od razu, że doskonale mieści się ona m.in. w tym obszarze moich (nie tylko) dydaktycznych eksploracji, z tym większym zainteresowaniem przystąpiłem do jej lektury. Szybko przekonałem się, że Autorka rozprawy doktorskiej nie zawęży swojego myślenia o tytułowym zagadnieniu do jednego tylko procesu edukacyjnego, że odnosi je (jednocześnie) do wielu procesów edukacyjnych wyróżnionych przez Prof. Z. Kwiecińskiego, że podejmuje tę problematykę w sposób interdyscyplinarny (na co wskazuje m.in. lista lektur, do których odwołania znalazły się w rozprawie), ujawniając jednocześnie preferencje dla perspektywy psychologicznej, co łatwo zauważyć już po lekturze tytułu dysertacji i użytych w nim kategorii. Skłonny byłbym wręcz sformułować tezę, że mamy w tym przypadku do czynienia z sposobem uprawiania pedagogiki, określanym mianem psychologizmu pedagogicznego (ze świadomością wspomnianej wyżej interdyscyplinarności podejmowanej problematyki).

Oceniana rozprawa doktorska ma klasyczną strukturę. Można w niej wyodrębnić trzy zasadnicze części: pierwsza z nich to przegląd literatury związanej z tytułowymi kategoriami (tworzą ją trzy pierwsze rozdziały), druga to projekt badawczy (został on przedstawiony w rozdziale czwartym), trzecia to prezentacja uzyskanych rezultatów przeprowadzonego badania (obejmuje ona rozdziały od piątego do dziewiątego). Całość poprzedzona jest abstraktem i wprowadzeniem, w końcowej części dysertacji znalazły się natomiast zakończenie, bibliografia i netografia, spis tabel oraz wykaz załączników. Dodam od razu, że tak pomyślana struktura rozprawy doktorskiej jest prawidłowa, nie budzi ona żadnych zastrzeżeń. Mnie jako czytelnikowi struktura ta pozwoliła na poznawcze „panowanie” nad analizowanym tekstem, dzięki czemu ani przez moment nie towarzyszyło mi poczucie zagubienia czy niepewności. W każdym momencie lektury wiedziałem o czym w danym momencie czytam, dlaczego Autorka podejmuje takie właśnie zagadnienia, czym uzasadnione są dokonane przez Nią wybory.

Przyjrę się teraz (krótko) zawartości poszczególnych rozdziałów.

Rozdział 1, zatytułowany „Okres adolescencji i wyłaniającej się dorosłości” (ss. 12 – 58) rozpoczyna się charakterystyką okresu adolescencji i wyłaniającej się dorosłości, co jest zrozumiałe biorąc pod uwagę tytuł rozprawy oraz interesującą Autorkę grupę wiekową, wśród której poszukiwała osób badanych. Opiswane kolejno zadania rozwojowe przypadające na ten etap rozwoju Doktorantka odnosi najpierw do klasycznej już koncepcji Roberta J. Havighursta, by następnie przejść do kluczowej dla tej rozprawy koncepcji autorstwa Jeffrey’a J. Arnetta, w której za jedno z ważnych zadań rozwojowych wyłaniającej się dorosłości uznaje się odnalezienie (choć pewnie należałoby mówić raczej o konstruowaniu) własnej tożsamości. Tu pewnie warto byłoby odnotować również kwestię niepunktualności realizacji zadań rozwojowych, o której w polskiej literaturze psychologicznej pisze m.in. Profesor Anna Brzezińska (w tym celu m.in. skonstruowano Kwestionariusz Poczucia Punktualności Zdarzeń Życiowych). Za ważny dla podjętej problematyki uznaję fragment poświęcony trudnościom, zagrożeniom, kryzysom i zachowaniom ryzykownym, które charakteryzują okres adolescencji i wyłaniającej się dorosłości. Jedno z kluczowych dla całej rozprawy rozstrzygnięć Mgr A. Brzezińska poczyniła w podrozdziale zatytułowanym „Rozwój w okresie adolescencji i wyłaniającej się dorosłości”. To w nim, po dokonaniu systematycznego przeglądu literatury, wyodrębniła Ona następujące sfery rozwoju: fizyczną, psychiczną, tożsamości, społeczno-kulturową. Uznaję je za kluczowe dlatego, że sfery te wyznaczyły Doktorantce przestrzeń badawczej eksploracji, znalazły odzwierciedlenie w sformułowanych problemach badawczych, w kolejnym kroku wyznaczyły strukturę trzeciej części rozprawy (dokładniej rozdziały od piątego do dziewiątego). Przyglądając się zaproponowanej typologii sfer rozwoju łatwo dostrzec nawiązanie do rozróżnienia, która Profesor A. Brzezińska zaproponowała w *Społecznej psychologii rozwoju*. Przypomnę, wyodrębnione zostały tam soma, psyche i polis. W trakcie lektury dysertacji zastanawiałem się, czy rozwój tożsamości nie mógłby zostać potraktowany jako element psyche (w rozumieniu proponowanym przez A. Brzezińską).

Rozdział 2, zatytułowany „Wybrane aspekty wegetarianizmu” (ss. 59 – 97) odnosi się do drugiej kluczowej dla rozprawy kategorii. Doktorantka w sposób, który określiłbym jako „elegancki poznawczo” przeprowadza czytelnika przez takie kwestie, jak: rozumienie pojęcia

wegetarianizm i jego rys historyczny, ujęcie wegetarianizmu jako stylu żywienia, wprowadza kategorię „tożsamości wegetariańskiej” (odnosząc ją do tożsamości indywidualnej i społecznej), omawia również styl życia wegetarian i jego kulturowe postrzeganie oraz analizuje relacje pomiędzy wegetarianizmem a środowiskiem. Moją uwagę zatrzymała w tym rozdziale wspomniana wyżej kategoria „tożsamość wegetariańska”. Postawiłem sobie pytanie: wegetariańska czy wegetarian? Mgr A. Brzezińska na s. 80 stwierdza: „Tożsamość wegetariańska będzie więc rozpatrywana w odniesieniu do tego czy dana jednostka samoidentyfikuje się jako wegetarianin/wegetarianka (tożsamość indywidualna) oraz czy należy do grupy wegetarian i/lub jest przez inne osoby w tej grupie traktowana jako jej członek/członkini (tożsamość społeczna)”. O ile przekonuje mnie zaproponowane rozróżnienie, to jednocześnie termin „tożsamość wegetariańska” uznaję za niejasny, nieprecyzyjny. Wolałbym raczej mówić o (indywidualnej i społecznej) tożsamości wegetarian. Powiem raczej, że jestem wegetarianinem, niż że mam tożsamość wegetariańską. Ciekawe, jak do tej kwestii odniesie się Autorka rozprawy?

W rozdziale 3, zatytułowanym „Adolescenci i wyłaniający się dorośli a zagadnienie wegetarianizmu” (ss. 98 – 147) pojawia się charakterystyka interesujących Badaczkę grup, relacja pomiędzy stosowaniem diety wegetariańskiej a zdrowiem (fizycznym i psychicznym), podejmuje ona kwestię społeczno-kulturowego wymiaru takiej diety, rozważa zagadnienia stosunku młodych ludzi do zwierząt i ich postaw proekologicznych, wreszcie podejmuje zagadnienie relacji pomiędzy wegetarianizmem a edukacją (odnosząc je – trafnie – do edukacji zdrowotnej i ekologicznej). Doceniam w przypadku tego rozdziału erudycję Autorki, wspomnianą już zdolność do jasnego prowadzenia wywodu, nadanie rozdziałowi czytelnej struktury. Podniosę w tym miejscu problem (dotyczący całej rozprawy) używania terminów „wyłaniający się dorośli” i „wyłaniający się dorośli”, mających swoje źródło w przywoływanej już koncepcji *emerging adulthood* J. Arnetta. O ile nie budzi moich zastrzeżeń używanie określenia „wyłaniająca się dorosłość” (czasami spotykamy również przymiotnik „wschodząca”), o tyle odnośnienie go bezpośrednio do osób wywołuje u mnie językowy dysonans. Nie budzi takich wątpliwości termin *adolescent/adolescentka*. Może lepiej byłoby używać zwrotu *osoba/osoby w okresie wyłaniającej się dorosłości*? Tu również ciekaw jestem zdania Doktorantki dotyczącego dokonanego wyboru. Dostrzegając, jak precyzyjnie Mgr A. Brzezińska używa języka domyślam się, że dokonała takiego wyboru świadomie. Zastanawiam się, czy miała w trakcie przygotowywania rozprawy wątpliwości podobne do moich.

Do analizowanych wyżej trzech pierwszych rozdziałów (czyli pierwszej części rozprawy) sformułuję jeszcze jedno spostrzeżenie. Doktorantka wykazała w nich bardzo dobrą orientację w literaturze, najczęściej anglojęzycznej, dotyczącej tytułowych kategorii. Świadczy o tym liczba lektur, do których odwołała się w tekście oraz bibliografia i netografia, obejmująca strony 298 – 333. Ze swej strony chciałbym polecić opublikowaną w 2006 roku w Wydawnictwie Nomos książkę Agnieszki Dyczewskiej, zatytułowaną *Światopogląd na talerzu. Wegetarianizm jako przejaw współczesnej religijności*. Jej zawartość wprost koresponduje z problematyką recenzowanej rozprawy.

W rozdziale 4, zatytułowanym „Metodologiczne podstawy badań własnych” (ss. 148 – 171) Mgr A. Brzezińska przedstawia założenia zrealizowanego projektu badawczego. Odnosząc tu najważniejsze rozstrzygnięcia przyjęte przez Doktorantkę.

Przedmiotem badania było „postrzeganie przez adolescentów i wyłaniających się dorosłych stosujących diety wegetariańskie znaczenia wegetarianizmu dla ich własnego rozwoju” (s. 149). Celem badania – jak pisze Autorka – było poznanie znaczenia wegetarianizmu dla rozwoju adolescentów i wyłaniających się dorosłych stosujących diety wegetariańskie z ich własnej perspektywy” (s. 150). Tak sformułowane przedmiot i cel badań nie budzą zastrzeżeń. Poprawnie sformułowane zostało również pytanie główne: „Jakie znaczenie dla swojego rozwoju nadają adolescenti i wyłaniający się dorośli własnym doświadczeniom związanym ze stosowaniem diet wegetariańskich?” (s. 152). Doktorantka sformułowała również pięć szczegółowych pytań badawczych, których wyliczanie tu pominię, ograniczając się do stwierdzenia, że dały one następnie podstawę do wyodrębnienia kolejnych rozdziałów rozprawy (od 5. do 9.) w taki sposób, że w każdym kolejnym rozdziale została sformułowana odpowiedź na jedno z postawionych pytań.

Do zgromadzenia danych posłużyło Autorce zbiorowe studium przypadku, w ramach którego posłużyła się Ona techniką wywiadu indywidualnego, pogłębionego, częściowo ustrukturyzowanego. Zadane badanym pytania znalazły się (nietykowo) w tekście rozprawy (w podrozdziale 4.5 „Organizacja procesu badawczego i etyka badań własnych”). W analizowanym rozdziale znalazł się także opis zastosowanego sposobu analizy zgromadzonych wypowiedzi, obejmujący kolejno: transkrypcję wywiadów, zapoznanie się z danymi, ich kodowanie, spisanie raportu. Żałuję jedynie, że w Aneksie do rozprawy nie znalazła się dokumentacja przebiegu analizy danych. Konsekwencją tego braku jest konieczność zaufania Autorce rozprawy, że wykonała to zadanie poprawnie. Jako recenzent nie dysponuję możliwością zweryfikowania poczynionych w kolejnych rozdziałach ustaleń.

Szczegółowo opisany został dobór próby badawczej, łącznie z informacją o dietach stosowanych przez osoby badane. Nie zaskakuje to, że wśród 25 badanych osób 22 to kobiety, zaledwie 3 to mężczyźni. To ogólniejsza prawidłowość niż tylko stosowanie diet wegetariańskich. Gdy Kamila Kacprzak-Wachniew przygotowywała pod moim kierunkiem rozprawę doktorską poświęconą związkom uczuciowym nastolatków, również natrafiła na taki problem, skutkowało on koniecznością zrezygnowania z przeprowadzania badań wśród chłopców, ci – mimo podjętego wysiłku – nie wykazywali żadnego zainteresowania udziałem w takiej czynności.

Doktorantka szczegółowo przedstawiła organizację procesu badawczego i kwestie etyczne dotyczące przeprowadzonego badania. Wśród załączników znalazła się zgoda Komisji Etyki ds. projektów badawczych na przeprowadzenie badania.

Uogólniając stwierdzam, że dokonane przez Autorkę rozprawy rozstrzygnięcia metodologiczne nie budzą wątpliwości, pozwoliły one na zaprojektowanie i przeprowadzenie badania, którego rezultaty zostały przedstawione w pięciu kolejnych rozdziałach.

Rozdziały od piątego do dziewiątego przedstawiają rezultaty analizy zebranych danych. Znajdują się w nich odpowiedzi na szczegółowe pytania badawcze, o których wspominałem wyżej. Doktorantka przedstawia w nich kolejno:

- postrzeganie wegetarianizmu przez badanych (rozdział 5),

- znaczenie wegetarianizmu dla: rozwoju fizycznego (rozdział 6), rozwoju psychicznego (rozdział 7), rozwoju tożsamości (rozdział 8), rozwoju społeczno-kulturowego (rozdział 9) badanych, którymi byli (przypomnijmy) adolescenti i „wyłaniający się dorośli” (o swoich wątpliwościach dotyczących tego określenia wspominałem wyżej).

Nie sposób przedstawić tu – choćby skrótowo – zawartość niemal połowy ocenianej rozprawy (wymienione rozdziały znajdują się na stronach od 172 do 295). Ograniczę się tu do kilku spostrzeżeń poczynionych w trakcie jej lektury.

Struktura kolejnych rozdziałów jest identyczna. W wprowadzeniu do każdego z rozdziałów empirycznych Autorka przypomina pytanie, na które odpowiedź w tym właśnie rozdziale się znalazła. Wskazane są również obszary tematyczne wyłonione na podstawie analizy zebranego materiału badawczego. Ponieważ w dysertacji brakuje (wspominałem już o tym) transkrypcji przeprowadzonych wywiadów oraz pokazania kolejnych wykonanych kroków, recenzentowi pozostaje zaufać, że poszczególne obszary tematyczne zostały wyodrębnione prawidłowo, zweryfikować tego nie sposób.

Podrozdziały wyodrębnione w kolejnych rozdziałach odpowiadają wskazanym obszarom tematycznym. Mgr A. Brzezińska każdy z tych obszarów bogato ilustruje wypowiedziami badanych – cytaty zajmują tu znaczną część. Dodam od razu, że cytaty te są dobrane w sposób niebudzący wątpliwości.

Za szczególnie cenne w tej części rozprawy uznaję podsumowania i dyskusje, które kończą poszczególne rozdziały. Doktorantka zestawia w nich poczynione przez siebie ustalenia z rezultatami dotychczasowych badań, o których mowa jest w pierwszej części rozprawy. Daje tu o sobie znać sygnalizowana już erudycja Mgr A. Brzezińskiej oraz umiejętność konfrontowania rezultatów własnych działań z tym, czego dokonali inni badacze.

Pozostałem z niedosytem po lekturze „Zakończenia”, w którym Autorka w sposób „naskórkowy” odnosi się do poczynionych przez siebie ustaleń oraz sugeruje podjęcie działań edukacyjnych lub konstruowanie programów profilaktycznych „które miałyby na celu zapewnienie zarówno dzieciom, młodzieży, jak i osobom dorosłym uzupełnienie swojej wiedzy z zakresu wegetarianizmu i diet wegetariańskich o rzetelne informacje, które pozwolą na jej praktykowanie w sposób zdrowy i świadomy” (s. 297). Tu pozwolę sobie zauważyć, że sugestia ta nie jest wynikiem przeprowadzonego badania, ma ona inne źródła (Autorka niestety ich nie wskazuje).

Na zakończenie odniosę się krótko do formy, jaką Mgr A. Brzezińska nadała przygotowanej rozprawie doktorskiej. Jest ona napisana poprawną polszczyzną. Podczas lektury w tekście zaznaczyłem sobie co prawda fragmenty, w których dają o sobie znać lapsusy językowe, nie ważą one jednak w ocenie rozprawy, dlatego pominię je tu, no może poza jednym. Jedno z pytań zadanych badanym było następujące: „Co miało największe znaczenie na wybór Twojej diety?” (s. 167). Zwrot „znaczenie na wybór” trudno uznać za poprawny - myślę, że lepsze byłoby sformułowanie „znaczenie dla wyboru”. Zastanawiało mnie również, dlaczego Doktorantka pisze, że „rozdział miał na celu odnalezienie odpowiedzi” (s. 291). Rozumiem, że w badaniu poszukuje się odpowiedzi na postawione pytania, myślę jednak, że w rozdziałach udziela się odpowiedzi. Dodam jednak od razu, że są to nieliczne przypadki i w żaden sposób nie wpływają one na wartość recenzowanego tekstu.

Pora na konkluzję. Po zapoznaniu się z treścią rozprawy *Znaczenie wegetarianizmu dla rozwoju w okresie adolescencji i wylaniającej się dorosłości. Perspektywa osób stosujących diety wegetariańskie* przygotowanej przez Magister Adriannę Oliwię Brzezińską, pod kierunkiem Prof. dr hab. Barbary Jankowiak oraz dokonaniu oceny jej zawartości stwierdzam, że stanowi ona oryginalne rozwiązanie postawionego problemu naukowego. Doktorantka zaprezentowała w recenzowanej rozprawie ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie pedagogika i dyscyplinach pokrewnych oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Spełnione zostały zatem warunki określone w artykule 187 ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (Dz.U. 2018, poz. 1688 z późniejszymi zmianami). Na tej podstawie wnoszę do Rady Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie Mgr A. Brzezińskiej do kolejnych etapów postępowania doktorskiego.

Katarzyna Lepko

Bydgoszcz, 17.12.2025 r.